

## Nekrologierna från Lund, Roskildekrönikan och Saxo.

Grunddrag i Danmarks historia under det 12. århundradet.

### I.

Endast få nekrologier är kända från Nordens medeltid. Av dessa är nekrologierna från Lunds domkyrka de utan jämförelse mest betydande.

Det äldsta bevarade av dem, Memoriale fratrum<sup>1</sup>, är tillkommet i Askers, den förste lundensiske ärkebiskopens tid. Det togs i bruk i samband med att kryptkyrkan i Lund vigdes den 30 juni 1123. Men detta nekrologium är inte det äldsta som förelegat. Det har föregåtts av ett nu förlorat. Detta var upplagt för den tidigare domkyrka, som stod under uppförande i biskop Ricwalds († 1089) och Knut den heliges († 1086) tid. Det låter sig i huvudsak rekonstrueras. Memoriale fratrum fick därifrån sin hela grundstomme av notiser. Ett nytt, ett tredje nekrologium, Liber daticus<sup>2</sup>, tillkom samtidigt med det att högkyrkan i Lund blev vigd den 1 september 1145. Det har varit i bruk in i början av det 15. århundradet. Då det upplades, gick man till väga på samma sätt som vid uppläggandet av Memoriale fratrum: det föregående nekrologiets notiser överfördes i det nya.

Nekrologierna från Lund bildar sålunda en enda sammanhängande serie, med början fram i slutet av 1000-talet och omfattande inemot tre och ett halft århundraden. De

<sup>1</sup> Necrologium Lundense. Lunds domkyrkas nekrologium, utg. av Lauritz Weibull, 49.

<sup>2</sup> Libri memoriales capituli Lundensis. Lunde Domkapitels Gavebøger, paa ny udg. ved C. Weeke.

har den vanliga, för nekrologier karakteristiska formen. Rammen är rent kalendarisk, i Liber daticus kompletterad med utdrag ur ett legendarium, som fördelats på de olika dagarna. I denna ram har dag för dag insatts notiser om dödsfall och anniversarier. Det hela är tillkommet för rent praktiskt bruk. Böckerna har tjänat som rättesnöre för hållande av mässorna över de döde.

Notiserna om dödsfall och anniversarier ger merendels endast nakna fakta av vikt för de gudstjänstliga förrättningarna och är särskilt i äldre tid stereotyp avfattade. Under sådana förhållanden är det i regel inte möjligt nå fram till den uppfattning av personer och händelser, som kan ha besjälats nedskrivaren. Endast i fråga om en grupp av notiser i Memoriale fratrum och Liber daticus är detta möjligt. Notiserna hör till de viktigaste i böckerna.

De notiser det här är fråga om gäller männen ur det danska kungahuset under tiden från Sven Estridsen († 1074) till Erik Emune († 1137). Flertalet av dessa män har varit med om att skapa och uppbära sin tids politiska utveckling i Danmark. Notiserna är följande:

#### Memoriale fratrum.

##### III Kal. Majj (<sup>28</sup>/<sub>4</sub>).

Anniuersarius Suenonis. magni. regis cristianissimi. cuius industria dania in octo episcopatus diuisa est. Ipse primus dalbyensem ecclesiam edificauit. huic nostre ecclesie duos mansus. et dimidium. dedit. arnadal unum. rutharumj. alterum. thorni dimidium.

##### XV Kal. Maij (<sup>17</sup>/<sub>4</sub>).

Anniuersarius. Haroldi regis danorum.

##### VI Idus Ivlj (<sup>10</sup>/<sub>7</sub>).

Kanuti regis et martiris. qui primus fundauit hanc ecclesiam.

#### Liber daticus.

(Notisen ej överförd vid bokens uppläggande, men kort därefter inskrivet:) Obierunt Sueno Magnus rex danorum. Wilhelmus etc.

Obierunt Haroldus rex danorum. et Sestredi. etc.

(Notiserna ej överförda vid bokens uppläggande, men i sista

Anniuersarius Regis Erici fratris eius. qui sua industria a paschali papa pallium impe-  
trauit nostre ecclesie.

XV Kal. septembris (18/s).

Olaus rex danorum obiit. anno incarnationis domini. M. XC. V.

Kal. Majj (1/5).

Anniuersarius. Benedicti. filij regis herici.

VII Idus Ian. (7/1).

Anno domini. M<sup>o</sup>. C<sup>o</sup>. XXX<sup>o</sup>. I<sup>o</sup>. Indictione VIII. Gloriosus sclauorum rex Canvtvs, Erici regis filius occisus. est.

II Nonas Ivnii (4/6).

Anno domini M. C. XXXIII. Jndictione XII. Apud uillam Hamar occisi sunt in prelio magnus filius regis Nicolai. et episcopi. Petrus Roskeldensis. thore Ripensis. Catelo vven-  
dilensis. Henricus sictunensis. et Brant subdiaconus. frater

tredjedelen av 1100-talet inför-  
da dels en vidlyftig notis om  
Knut den helige utarbetad på  
grundval av helgonlegenderna  
om honom, dels notisen om Erik  
Ejegod med tillägget:) et quar-  
tam partem ciuitatis. sancto  
Lavrentio dedit<sup>1</sup>.

Olaus rex.

(Notisen ej överförd).

(Notisen ej överförd vid bokens  
uppläggande, men med en hand  
från början av 1200-talet vid da-  
gens martyriologium tillagt:) Pas-  
sio sancti kanutj ducis et marty-  
ris Ringstadie in sialandia. qui  
pro fiducia fidelitatis et innocen-  
cie sue laudabiliter occubuit.

Ipsa die Petrus roskeldensis  
episcopus et Brant subdiaconus  
fratres nostri occisi sunt. Item  
katillus Wenda (med ny hand:)  
lensis episcopus. In eadem  
strage. Magnus Nicolaj regis  
filius. virtute et progenie in-  
clitus. cum melioribus danie.

<sup>1</sup> På dessa notiser följer införd med samma hand och på samma gång en notis om Akj Westasun. Denna notis ingår inte i Memoriale fratrum. Den hör under dessa förhållanden tillhöra tiden efter det den yngsta handen här skrev och i överensstämmelse därmed inte vara inskriven före slutet av 1160-talet (jmf. Necrologium Lundense, LIV). Det följer härav, att de föregående notiserna om Knut den helige och Erik Ejegod inte heller kunna vara äldre.

noster. cum plerisque meliori-  
bus danie.

episcopis et principibus. mul-  
toque populo peremptus. deo  
creatori suo reddidit animam<sup>1</sup>.

VII Kal. Ivlij (25/6).

Anno domini. M. C. XXX.  
III<sup>o</sup>. jndictione XII. Nicolaus  
rex danorum cum suis occi-  
sus est.

Nicolaus rex danorum cum  
suis occisus est.

XIII Kal. Octobris (18/9).

Anno domini M. C. XXXVII.  
jndictione. XV. Ericus rex da-  
norum Gloriosus occisus est  
qui pro gratiarum accione deo  
et sancto laurentio unam pre-  
bendam constituit.

Rex Ericus rex danorum  
gloriosus occisus est. . . . .  
tenens regnum cum summa  
sui principatus potentia . . . .  
. . . . . a proprio satellite  
lancea perfossus. tempora-  
lis uite cursum consum-  
mauit<sup>2</sup>.

Av de notiser, som här anförts ur Memoriale fratrum, är de om Harald Hein († 1081), Knut den helige († 1086), Oluf Hunger († 1095), Erik Ejegod († 1103) och den senares son Bent inskrivna samtidigt med nekrologiets uppläggande 1123 och i mer eller mindre bibehållen form överförda från den äldre, nyss omnämnda boken av liknande art. Endast notiserna om Knut den helige och Erik Ejegod karakterisera närmare. Båda kungarna är erinrade för sina förtjänster om S:t Laurentius i Lund, Knut den helige som domkyrkans förste grundläggare, Erik Ejegod som den vilken av påven Paschalis utverkade ärkebiskoppalliet. Begynnelsebokstaven i Knuts namn är tecknad i rött; det visar, att hans dödsdag firats som stor festdag. Notisen om Sven Estridsen är skriven med en hand, som skriver företrädesvis under senare hälften av 1120-talet. Den dröjer vid hans verksamhet för kyrkan: hans indelning av Danmark i åtta biskopstift, hans

<sup>1</sup> Å de med spärrad stil tryckta ställena är pergamentet bortskuret. De två första suppleringsarna efter Kilian Stobæus, Tria monumenta Lundensia (1734), s. 35; den tredje på fri hand.

<sup>2</sup> Det med spärrad stil tryckta liksom det med . . . under rasur.

uppförande av kyrkan i Dalby, hans donation till kyrkan i Lund. De övriga notiserna i *Memoriale fratrum* är införda i boken samtidigt med dödsfallen. Knut Lavard († 1131) omtalas i notisen om honom såsom »gloriosus sclauorum rex», slavernas berömlige kung. Om Magnus Nielsen († 1134), hans dråpsman, antecknas endast, att han jämte fyra namngivna biskopar och en subdiakon Brant vid S:t Laurentius samt ett flertal av stormännen i Danmark dödades i slaget vid Hammar, om hans far, kung Niels († 1134), att han blev dödad med de sina. Erik Emune († 1137), Knut Lavards hämnare, får ett liknande epitetsom denne: han är »rex danorum gloriosus», danernas berömlige kung. Det tillägges, att han som en gärd av tacksamhet upprättade ett prebende åt gud och den helige Laurentius<sup>1</sup>.

När *Liber daticus* upplades, lämnade, som nyss sagt, det äldre nekrologiet, *Memoriale fratrum*, grundstommen; notiserna i detta senare blev i regel utan vidare överförda i den nya dödboken. Det företogs emellertid vissa förändringar, uteslutningar som tillägg. Ingenstädes på ett mera anmärkningsvärt sätt än i fråga om de här behandlade notiserna.

*Memoriale fratrum*s notiser både om Knut den helige och Erik Ejegod blev utan vidare uteslutna vid uppläggandet av *Liber daticus*. Detsamma var fallet även med notiserna om Erik Ejegods son Bent och Knut Lavard. Anteckningen om Sven Estridsen kom till en början inte heller med. Då det inom kort skedde, inskränktes den till endast namnet och kungatiteln. De rent sakliga uppgifterna om Harald Hein, Oluf Hunger och kung Niels överfördes med lätta, oväsentliga ändringar i *Liber daticus*. Notiserna om Magnus Nielsen och Erik Emune överfördes även. Men i båda notiserna företogs djupa ingrepp.

Notisen om Magnus Nielsen ändrades till att utom honom upptaga endast tre vid namn: de två bröder vid S:t Laurentius, som stupat vid Hammar, biskop Peter av Ros-

<sup>1</sup> Lauritz Weibull, *Den skånska kyrkans äldsta historia*, i *Hist. tidskrift för Skåneland*, V, 183.

kilde och subdiakonen Brant, samt biskop Kettil av Vendsyssel. Notisen fick därtill med en ny hand, som fortsatte mitt i ett ord om den sistnämnde, ett tillägg. Magnus Nielsen hade i *Memoriale fratrum* endast omtalats vid namn. Han karakteriserades nu som en man »frejdad av dygd och härkomst.» Det senare, »progenie inclitus», framhåller samhörigheten med härskareätten, legitimiteten. Det förra ordet är »virtus». Ordets betydelse är i medeltida språk klar. Den framgår exempelvis av Pseudo-Cypriani »*De duodecim abusivis saeculi*», om de tolv tidsålderns synder, ett av tidens i Norden mest lästa skriftstycken. Som det sjätte slaget av syndare framhålles här härskaren utan dygd, »*dominus sine virtute*», efter som det gagnar till intet att inneha makten att härska, om härskaren själv inte också är oböjlig i dygd, »*si dominus ipse non habeat et virtutis rigorem*». Denna dygd är människans inre fullkomning<sup>1</sup>. Försättningen i *Liber daticus* understryker karakteristiken av Magnus Nielsen. »Tillsammans med Danmarks stormän, biskopar och hövdingar, och många ur folket», heter det, »dukade han under och uppgav sin ande åt Gud, sin skapare». Vad här säges om Magnus Nielsens död (»*deo creatori suo reddidit animam*»), i legendlitteraturen och hos Saxo uppfattad som den rättvisa hämnaden för Knut Lavards dråp, är ungefär de ord, med vilka kort förut Ailnoth (»*spiritum creatori commendans*») <sup>2</sup> och senare Sven Ågesen (»*animam sanctissimam deo creatori commendavit*») <sup>3</sup> tecknade Knut den heliges martyrdöd i Odense. Orden går tillbaka till Kristi sista ord på korset hos Lukas (23, 46): »Fader, jag befäller min anda i dina händer» (»*Pater, in manus tuas commendo spiritum meum*»). Det är den fullkomliges livsslut det gäller.

Hur notisen om Erik Emune från början varit formulerad, kan på grund av de rasurer, för vilka den varit utsatt, inte längre till alla delar konstateras. Vad man kan fast-

<sup>1</sup> *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur*, herausgeg. von Adolf Harnack und Carl Schmidt, XXXIV, 43.

<sup>2</sup> *Vite sanctorum Danorum*, ed. Gertz, 120. Jmfr 116.

<sup>3</sup> *Scriptores minores historiae Danicae*, ed. Gertz, I, 129.

ställa är, att kungen liksom i *Memoriale fratrum* ursprungligen karakteriserats såsom »gloriosus», berömlig, och att det betonats, att han dödats av sin egen hirdman. Begge dessa uppgifter ha utraderats. Raderingarna har tjänat ett och samma syfte. Den förra raderingen lyfte kungen ned från den piedestal, på vilken han satts, den senare utplånade den neslighet som vidlåde dråpet, så länge dråparen var en hirdman — varje hirdman var alltid förpliktad till osviklig trohet mot sin herre. Uppgiften, att Erik Emune stiftat ett prebende, utgick. Vad som därefter stod kvar var endast, att kungen dödats och att han hållit riket i sin hand »cum summa sui principatus potentia» — med sitt principats högsta maktfullkomlighet. Syftningen och betydelsen av dessa ord, då det gäller en man, vilken avklätts sin berömlighet och i all sin gärning hänsynslöst gick fram mot sina motståndare, klerk som lekman, kan inte vara tvivelaktig. Den medeltida härskaren var i utövningen av sitt principat bunden av rättens krav, den gudomligas som den världsligas, hans uppgift att ingen förtrycka, »neminem iniuste par potentiam opprimere»<sup>1</sup>. När han utnyttjade sin makt i hela dess omfattning, fritt och obundet, upphörde han att vara den »rex iustus», den gudsrikets förkämpe, som var hans egentliga värv på tronen. Han blev till en av dessa väldige och våldsmän, »potentes», som det ålåg honom att bekämpa och tillintetgöra.

Vi sammanfatta. Under den tid, då *Memoriale fratrum* ännu var Laurentiibrödernas huvudkodex, årtiondena närmast efter 1123, höll man i Lund, den nordiska kyrkans centrum, stor kyrklig fest på Knut den heliges dag, den 10 juli; det lästes messor och hölls årsbegängelser för honom, hans bror Erik Ejegod och dennes söner Bent och Knut Lavard. Så kom *Liber daticus*. Nya förhållanden inträdde. En fullständig omvälvning skedde. Knut den helige, rikets skyddshelgon, Erik Ejegod, Bent och Knut Lavard uteslöts ur detta nekrologium och ur gudstjensten. Den sist avlidne härskaren

<sup>1</sup> Texte und Untersuchungen etc., 51.

Erik Emune stod inte att utesluta. Men han miste glansen som den berömlige härskaren och kyrkans välgörare; han blev, på samma gång den fläck, som vidlåde hans dråpsman, ut-suddades, till målsman för en kungamakt, frigjord från alla hänsyn, den medeltida tyrannen. I stället samlades apoteosartat ljusskenet kring Knut Lavards dråpsman, den av Erik Emune fällde Magnus Nielsen, en man lika lysande genom egna som bördens företräden och för vilken i dödsstunden himmelriket öppnades.

## II.

Det resultat, till vilket undersökningen lett, framtvingar frågan: vem står bakom den förändring, om vilken *Liber daticus* vittnar?

En första ledning, då det här gäller ett svar, ger karakteren av de lundensiska nekrologierna. Rättesnöre för kaniksamfundet i Lund var vid den tid, varom här är fråga, den samling regler, »*Consuetudines canonice*», om vilken det kan fastställas, att den nedskrivits i varje fall före december 1136. Enligt dessa hade »armarius», samfundets bibliotekarie, att inskriva namnen på de döda i brödernas nekrologium, lektorn varje morgon efter prima att inför bröderna, som voro samlade i kapitelhuset, »*Capitolium*», föredraga kalendariet med dess dagsangivelser och helgonnamn, till sist också att för dem uppläsa anteckningarna om anniversarierna för dagen<sup>1</sup>. Böckerna var sålunda officiellt förda, deras innehåll, som var för gudstjänsten bestämmande, i sin art public. Det ligger i detta, att varken »armarius», lektorn eller annan enskild medlem av Laurentiibrödernas samfund kunnat företaga ändringar av den uppseendeväckande art, om vilken det här är fråga. Bakom måste en verkligt auktoritativ vilja ha stått.

Intet tvivel att den värdesättning av det danska kungahusets medlemmar, som framlyser ur *Memoriale fratrum*,

<sup>1</sup> *Necrologium Lundense*, 44, 18. Jmfr Lauritz Weibull i *Hist. tidskrift för Skåneland*, V, 185.

det äldsta lundensiska nekrologiets anteckningar, är uttryck för god konservativ, kyrkligt officiell uppfattning i de tidernas Danmark. Odenselitteraturen om Knut den helige och Erik Ejegod, Robert av Elys Knut Lavardslegend är de äldsta och säkra intygen härom. Ärkebiskop Asker var i de tiderna den danska kyrkans ledande man. Att uppfattningen omfattades av honom och hans omgivning ligger i sakens natur. Knut den helige hade genom sitt dekret 1085 fast grundat kyrkan i Lund, Erik Ejegod, fullföljaren av broderns verk, gjort denna kyrka till ärkebiskopskyrka för Norden, dess biskop, Asker, till ärkebiskop. När omsider efter Knut Lavards död den kamp bröt ut, som förde Erik Emune, Erik Ejegods son, till makten, var verket Askers. Erik Emune var hans och den lundensiska kyrkans man. Kungen har själv understrukt detta, då han efter segern kom till Lund och brakte S:t Laurentius sin tack genom upprättande av ett prebende vid domkyrkan<sup>1</sup>. Notiserna i *Memoriale fratrum* bottnar helt i dessa allmänna förhållanden.

Asker avled den 5 maj 1137. Mellan uppfattningen i *Memoriale fratrum* och den totalt ändrade i *Liber daticus* faller sålunda ett ärkebiskopsskifte. Klerus och menighet i Skåne valde då till Askers efterträdare Riko, biskop i Slesvig. Men Riko tvangs att resignera. Eskil, Askers brorson, då biskop i Roskilde, besteg året efter ärkebiskopsstolen<sup>2</sup>. Var den nya auktoritativa vilja, som framträder i *Liber daticus*, den nye ärkebiskopens?

Något annat synes knappast möjligt. Förändringen är därtill alltför genomgripande. Tidssammanhanget alltför tydligt. Men problemet låter sig närmare belysa. Belysningen faller från den ställning Eskil kan visas ha intagit till Erik Emune och Riko samt till Knut Lavard.

Om Eskils förhållande till Erik Emune ger Saxo en framställning. Saxo berättar, att mot slutet av Eriks rege-

<sup>1</sup> *Necrologium Lundense*, LXVIII; *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed* 1882, s. 223. Jmfr Lauritz Weibull i *Hist. tidskrift för Skåneland* V, 151.

<sup>2</sup> *Scriptores minores historiae Danicae* I, 32. Jmfr Lauritz Weibull i *Hist. tidskrift för Skåneland* V, 189.

ring det till att börja med kom till oenighet, snart till öppen fejd mellan denne och Eskil. Kampen var för den senare en kamp för friheten, »sub titulo libertatis». Vid biskopens sida stod den mäktige själländske hövdingen Peder Bodilsen. Framgången skall ha varit sådan, att Eskil i spetsen för själländarna fördrivit kungen från Sjælland. Enligt Saxo låg emellertid Eskil till sist under. Den fördrivne kungen återvände i spetsen för en jydsk flotta. Biskopen tvangs till fred. Han fick betala en stor bötesumma i guld<sup>1</sup>.

Detaljerna i denna berättelse är osäkra. Men själva huvudfaktum, Eskils fejd med Erik Emune, kan inte betvivlas. Fejden har enligt Saxo utkämpats kort före ärkebiskop Askers död på våren 1137. Då fejden slöts, var det endast för att direkt fortsättas i en ny, fejden om ärkebiskopsstolen mellan Eskil och Riko.

Intet tvivel: sammanhanget är detta. Ty vem var egentligen denne Riko? Från början en man i Askers omgivning, kanik i Lund. Erik Emune hade gjort honom såsom sådan till sin närmaste man, sin »capellanus». Ett halvt år efter segern vid Hammar, i slutet av 1134, hade han av Erik Emune befordrats vidare: han sattes då till biskop i Slesvig, gränsstaden mot Tyskland, en stad, där det krävdes en säker man. Efter Askers död har så omsider toppen nåtts: klerus och menighet i Skåne valde honom till ärkebiskop<sup>2</sup>. Sammanhanget ligger klart. Den valde var en man ur Askers skola, uppvuxen i traditionerna vid ärkesätet och delande dem, Erik Emunes man. Den följande utvecklingen belyser ytterligare förhållandet. Kampen om ärkebiskopsstolen mellan Riko och Eskil kom först att slutas efter Erik Emunes dråp. Den slöts genom medling. En av landets mäktigaste hövdingar, ingen annan än mannen vid Eskils sida under fejden med kungen, Peder Bodilsen, trädde emellan. Riko tog hans råd för gott. Han drog sig

<sup>1</sup> Saxo, 664.

<sup>2</sup> *Necrologium Lundense*, 99, 113; *Scriptores minores historiae Danicae* I, 30, 32; *Dipl. Arnemagn.* I, 4.

tillbaka och bemäktigade sig i stället biskopsstolen i Roskilde. Eskil tog ärkebiskopsdömet.<sup>1</sup>

Vad här sagts fastlägger förhållandet mellan Eskil och Erik Emune och Riko. Ett politiskt motsatsförhållande, tidvis skärpt till det yttersta, för Eskil en kamp mot tyrannen och hans handgångne man, en kamp i frihetens tecken, »sub titulo libertatis».

Den ställning Eskil intog till Knut Lavard kan utläsas ur den senares officium. Valdemar, Knuts son, och Erik Emunes son Sven Grate har enligt detta mot slutet av Erik Lams regering, således just vid den tidpunkt, då Liber daticus upplades, fattat tanken och kommit överens om att upptaga hertigens kvarlevor ur graven i Ringsted och skrinlägga dem. En handling som denna var vanlig upptakt till en helgonförklaring. Ärkebiskop Eskil, heter det i officiet, visade i denna belägenhet »skyldig lydnad för den romerska stolen; han motsatte sig inte direkt själva planen, men tog avstånd från de unge människens överenskommelse och förbjöd med ärkebiskoplig myndighet deras förehavande»<sup>2</sup>. Orden är omsiktsfullt formulerade. De är nedskrivna efter det att Eskil omsider gått med på att hos påven utverka Knut Lavards kanonisation och denna egt rum 1170. Men vad som ligger bakom är tydligt. Ärkebiskopen har vid mitten av 1140-talet inte velat elevation och skrinläggning. Ett motsatsförhållande har existerat. Eskil har tagit bestämd ställning mot Knut Lavard.

Vad här anförts om ärkebiskop Eskils ställningstagande mot Erik Emune, Riko och Knut Lavard har tidigare endast i förbigående beaktats. Det erhåller också först nu, sammanställt med de förefintliga och bristande uppgifterna i Liber daticus, allmänna betydelse. Betydelsen är så mycket större, som Eskils ställningstagande mot de tre med

<sup>1</sup> Scriptores minores historiae Danicæ I, 32.

<sup>2</sup> Vitae sanctorum Danorum, 202: Ex quo hoc innotuit archipresuli Eskilo, Romane sedis reuerenciam obseruans nec obuians rationi, a uoto iuuenum uelle auertens, id ne fieret, auctoritate pontificali interdixit.

nödvändighet synes involuera ett ställningstagande för deras motståndare, Magnus Nielsen.

Den uppfattning, som fick sitt uttryck i Memoriale fratrum, var ärkebiskop Askers och hans omgivnings. Det ligger redan i Liber daticus' karakter av officiell och publik kodex vid S:t Laurentius i Lund och i tidssammanhanget mellan den nya åskådningen i Liber daticus och Eskils tillträde till archiepiskopatet, att denna åskådning måste vara den nye ärkebiskopens. Den närmare belysningen är nu given.

Förhållandet synes fast grundat. Låter sig undersökningen föra vidare?

Vi vänder oss till Roskildekrönikan.<sup>1</sup>

### III.

Man har kallat Roskildekrönikan »en galdesyg Særlings Ensidighed». Rättare kunde man kalla den det monumentala minnesmärket över en skarpt särpräglad, konsekvent genomförd livs- och historieuppfattning.

Roskildekrönikan faller i två avdelningar. Den första är med omskrivningar och tillägg ett kortfattat utdrag ur Adam av Bremen. Den andra, som sträcker sig från början av Sven Estridsens regering något in i Erik Lams, är till sin grundstomme en framställning av det danska rikets, i första hand dess kungars historia. I denna framställning är inlagd en annan: en därmed jämnlopande framställning av biskoparnas i Roskilde historia. Den första avdelningen saknar, i det sammanhang det här är fråga om, betydelse. Den senare avdelningens är desto större.

Krönikans nära samband med Roskilde framgår av innehållet. Den tidpunkt, efter vilken den måste ha avslutats, visar uppgiften, att Eskil tillträtt ärkebiskopsdömet. Detta skedde i augusti 1138<sup>2</sup>. Den säkra tidpunkt, före vilken krönikan tillkommit, ligger i dess uppgift, att Oluf Haraldsen, Harald Kesias son, vid dess avfattande var i

<sup>1</sup> Scriptores minores historiae Danicæ I, 14.

<sup>2</sup> Lauritz Weibull i Hist. tidskrift för Skåneland V, 193.



livet<sup>1</sup>. Han fälldes 1143<sup>2</sup>. Men tydligen har krönikan förelagt färdig redan i oktober 1139. Riko dräptes den 18 i denna månad<sup>3</sup>. Hade krönikans tillkomst fallit senare, hade han säkerligen, Roskildebiskop som han var, omtalats död.

De tider, då krönikan skrevs, var tider av jäsande oro i stat och samhälle. Man stod mot man. Meningarna flöt vitt i sär. Det skall alltid visa sig ogörligt förstå krönikans inriktning och hela karakter, tar man inte utgångspunkten i dessa samtida förhållanden. Krönikans båda sista kapitel berättar därom.

Ramen för sista kapitlet är valet av Erik Lam, Erik Emunes efterträdare, till kung och hans första regeringstid. Erik Lam tecknas under anknytning till början av Jakobs epistel. Han är på alla de vägar han går obeständig och dubbelsinnad<sup>4</sup>. En man alltså — det är utläggningen i episteln — vilken tvivlar och tvekar och som vågen på havet röres och föres av och an av den vind som blåser. Krönikören tillägger: »tillintetgörelsen på en gång av riket och sacerdotiet». I denna ram är vad som denna tid framför annat upprörde de andlige insatt: striden mellan Eskil och Riko. Den karakteriseras som nog så stor en strid, »non mediocris lis», vad den också i verkligheten var. Peder Bodilsen, som får den att lägga sig — »pacificauit» är ordet, hos Augustinus den gudahängivne herskarens gerning — kallas »den vördnadsvärde». Hans rådslut är »klokt», och med detta och »omsiktsfull urskiljning» är det, som han skaffar Eskil ärkebiskopsstolen. Riko nyttjar Peder Bodilsens råd: han undviker oro och krig. Allt detta har krönikörens fullaste gillande. Men på trots av klerkernas och lekmännens

<sup>1</sup> Roskildekrönikan, kap. XVII: Olauus unus superest, belua multorum capitum.

<sup>2</sup> Lauritz Weibull i Hist. tidskrift för Skåneland V, 197.

<sup>3</sup> Necrologium Lundense, 99. Jmfr Curt Weibull, Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död till Knut VI, i Hist. tidskrift för Skåneland VI, 163, och Ussinger, Die dänischen Annalen und Chroniken des Mittelalters, 14.

<sup>4</sup> Roskildekrönikan kap. XIX: in omnibus uis suis inconstans et duplex; Jakobs epistel 1, 8: vir duplex animo inconstans est in omnibus uis suis.

protester — »clericis et laicis reclamantibus» — »usurperar» Riko biskopsstolen i Roskilde. Meningen är: en handling helt utanför lag och rätt.

Den kontur Roskildemannen ger av Riko som usurpator är en svag reflex av den bild han tecknar av biskopens herre och mästare Erik Emune. Bilden återfinnes i krönikans näst sista kapitel — »i allt vorden som Cæsar, stigande över alla hinder, tålande ingen jämnlike, ingen över sig, högmödig, uppblåst och mäktig i sin ondska, gick han i allt fram förfärande som blixten, tog från dem som grät, om han såg de hade något, slösade på dem som hade och som visade en ond uppsyn» — »per omnia ut Cesar factus, omnia obstacula superans, nullum parem sibi, nullum priorem uolens, superbus, elatus et in malicia potens, per omnia terribilis more fulminis incessit; flentibus, si quid uidebantur habere, abstulit, habentibus et male ridentibus sparsit»<sup>1</sup>. Skarpare kan man inte teckna gudsríkets motståndare, våldsmannen, tyrannen. På tinget vid Ribe möter honom hans öde. Men dråpsmannen Plog, förkrympt, oansenlig i växten, hade ingenting förmått, om Herran inte varit i plogen, Herran i lansen, liksom Herran i slungan, Herran i stenen — »uir deformis, breuis stature, per se nichil faciens, nisi dominus in aratro, dominus in lancea, ut dominus in funda, dominus in lapide». Dråpsmannen växer här ut till David, den dräpte till Goliat, filistéen, Gudsfolkets motståndare.

Den man som här skriver är ingen »gallsjuk enstöring». Vad han skriver är inte en sådans »ensidigheter». Mannen står mitt upp i dagens politiska stridsvimmel; allt är levande liv, utan tvivel och tvekan, fyllt av mäktigt patos och passionernas brus. Ståndpunkten är klar, linjerna fasta. Och den är grundläggande för framställningen. Ty när från denna klara, linjefasta ståndpunkt Roskildemannen låter blicken glida genom det förflutna, lånar allt, mer eller mindre, färg av den verklighet, i vilken han sjelv lever.

<sup>1</sup> Sista delen i karakteristiken torde böra ses i dess förhållande till Psalmistens ord, 112, 9, om den rättfärdige, citerad i andra Korintierbrevet 9, 9: Dispersit, dedit pauperibus.

Männen ur det danska kungahuset, som beklätt eller strävat mot tronen, skiljer sig för honom i två flockar, en svart flock och en vit. I författarens egen samtid är Erik Lam och Erik Emune representanterna för den svarta flocken. Linjen för bakåt förbi Erik Emunes bror, Knut Lavard, till hans far Erik Ejegod och till herskaren med samma ledande idéer, Knut den helige. Representanten för den andra flocken, den vita, är i författarens samtid Erik Emunes motståndare Magnus Nielsen, Knut Lavards syskonbarn och dråpsman. Linjen för här förbi Magnus Niensens far, kung Niels, tillbaka till Knut den heliges motståndare Oluf Hunger och Harald Hein. Båda linjerna konvergera i kungafadern Sven Estridsen. Han är den berömlige kungen. Men förgäves söker man i denne kyrkliche författares verk ett ord om hans verksamhet i kyrkans tjänst.

Roskildemannen dröjer i allmänna jämna ord, inte utan sympati vid minnet av Knut Lavard — en ärbar, sober man, en prydnad i sin klokhet, i konsten att lägga sina ord och i alla goda seder. Men för helgonglorian, som redan i Erik Emunes tid var lagd kring hans hjessa, har han varken sinne eller ord, och hans död är inte människors verk, utan att återföra till ett ingrepp av den onda makten i världen, djävulen. Knut Lavards far, Erik Ejegod, fortsätter han, förtjänade inte de goda år, som föll under hans tid; han påfann »många fördärvliga och orättfärdiga lagar» — »multas iniquas et iniustas leges». Orden är de skarpast fördömande ord medeltidslatinet känner<sup>1</sup>. Kyrkan hade heligförklarat hans bror Knut. Roskildemannen medger, att det sker under vid dennes grav och att Kristus förhärligas i sin martyr. Men dessa under har sin grund i att Knut i dödsstunden framför altaret i S:t Albans kyrka i Odense gjorde sitt hjärtas fulla bekännelse. Själv var han tyrann. Han föll, förjagad från Jylland till Fyen, då han genom en ny och ohörd lag — »quadam noua lege et inaudita» — tvang folket till en skatt, »de våra kallar nefgjald».

<sup>1</sup> Curt Weibull, Saxo, 123.

Den äldste representanten för den andra flocken, den vita, är Harald Hein. Orden glider här över i superlativ. Han är den ypperste av män, »vir optimus», inte blott en »rector iustus», utan en »rector iustissimus», den rättfärdigaste av styresmän. Harald utfärdar, också han, lag, men denna lag ger folket i dess helhet lott och del i skogarna, som tidigare innehafts enbart av stormännen. Under brodern Oluf Hunger härjade hungersnöd Danmark i nio år. Roskildemannen medger detta. Men Oluf förtjänade lika litet oären som Erik Ejegod de goda. Främst i den vita flocken framstår Erik Emunes motståndare, Magnus Nielsen. Han är Danmarks blomster, »flos Danie». Han är den skönaste av unge män, »pulcherrimus iuuenum», stark i sin kraft, »fortis robore», en glad givare, en vis man, älskare av fasthet i karaktären, »hylaris dator et sapiens et constantie amator». Hans dödsår är »crudelis annus», hans dödsdag den bittra dagen, dödens dag, mörkrets dag, full av ve och smärta, dränkt i snyftningar — »dies amara, dies mortis, dies tenebrarum, doloribus plena, singultibus onerata». Redan bokstavs rätt tolkade lämnar orden intet övrigt i tydlighet. Men först det sammanhang, ur vilket de hämtats, ger den fulla belysningen. »En glad givare» är mannen ur andra Korintierbrevets 9. kapitel, den man, Gud älskar. »Mörkrets dag» är dagen, då i Mardochæi dröm hos Esther allt folk står upp för att kämpa mot de rättfärdiges släkte<sup>1</sup>. Men det är också dagen framför andra dagar, då det vart mörker över allt landet, Kristi dödsdag. Den i sin kraft starke, »fortis robore», möter i Jobs 9. kapitel. Han är ingen mer eller mindre än Herran Zebaoth själv.

Man ser av vad här sagts, hur klart och konsekvent linjerna i all sin dolda undermening är dragna. De återger från den givna utgångspunkten i de samtida närmast liggande förhållandena en skarpt markerad livs- och historieuppfattning.

Uppfattningen i Roskildekrönikan står i direkt strid

<sup>1</sup> Esther 11, 8. Jmfr Prophetia Sophoniae, 1, 15.



med den då och dittills inom kyrkan härskande. Den är den konträra motsatsen till uppfattningen i Odenselitteraturen, i *Passio sancti Kanuti regis* likaväl som hos Ailnoth, i *Memoriale fratrum* och hos Robert av Ely. Men så motsatt uppfattningen i krönikan är till den kyrkligt härskande, så nära sluter den sig till uppfattningen i *Liber daticus*. Omdömena i krönikan — och det ligger i verkets skiljaktiga karaktär — är rikare facetterade och begrundade, personer som uteslutits eller endast nämns i *Liber daticus*, är här med, men grundåskådningen är genomgående densamma. På båda ställena står Erik Emune som djävulsrikets representant, tyrannen. På båda ställena hans motståndare Magnus Nielsen som gudsríkets företrädare, vars bild i förtäckta ordalag närmas till det gudomliga. Roskildemannen tiger om Knut Lavards helgonskap. *Liber daticus* stryker hans namn. Den stryker också Erik Ejegods och Knut den heliges. Roskildekrönikan för båda dessa kungar i grupp med den samtide tyrannen, Erik Emune. I motsats härtill faller prisande ord i krönikan om Oluf Hunger och Harald Hein och står båda inskrivna i *Liber daticus*. Överensstämmelsen når även till Sven Estridsen. Krönikan förtiger hans kyrkliga gärning. *Liber daticus* bortskar hänsynslöst allt som läses därom i *Memoriale fratrum*.

Det är tidigare visat, att uppfattningen i *Liber daticus* sammanhänger med Eskils tillträde till archiepiskopatet och att den nya uppfattningen vid S:t Laurentius i Lund måste vara ett uttryck för hans åskådning. Den bottnar i hans personliga uppfattning. Samma uppfattning möter nu i den krönika, som skrivits vid hans biskopssäte i Roskilde. Den framträder här något år tidigare, samtidigt med det att Eskil lämnar biskopssätet för ärkebiskopssätet i Lund. Krönikan markerar själv skarpt, att förhållandena i samtiden också här ligger bakom. Förhållandena är desamma som för *Liber daticus*. Verken hör intimt samman. De åter speglar i sin politiska helhetsuppfattning samma tankegång. Tankegången måste återgå till samme man: ärkebiskop Eskil.

Det är vanskligt att tränga djupare i detta sammanhang. Men sammanhanget låter sig även på annan väg belysas.

Varje tid rör sig vid teckningen av personer med mer eller mindre stereotypa och schematiserade drag. I medeltiden var detta i hög och högsta grad fallet. Tidens allmänna, bibliskt och augustinskt färgade livsuppfattning och fraseologi lyser runt om igenom. Under sådana förhållanden blir det förenat med den största svårighet att gripa verkligheten bakom orden. Men lättare än till den skildrade när man med det rikare material, som här står till buds, fram till den som skildrar, hans läggning och uppfattning. Urval och sammanställning ger här ofta en nog så klart tecknad författarefysionomi.

Roskildemannens egenart framlyser redan i hans teckningar av de olika medlemmarna av kungahuset. Men väl ändå klarare i de teckningar han ger av de andlige. På vad sätt göres här urval och sammanställning, då det gäller att få fram den ideala bilden av ledaren, biskopsbilden?

Som idealet av en biskop ter sig för Roskildeförfattaren en ordets förkunnare som Vilhelm av Roskilde, vilken mäktig till själs- och kroppskrafter, full av iver, nedslår denna världens väldige och skonar ingen i sin vrede — »impetuosus et qui sola uirtute corporis debellaret potentes et animi uirtute nullique parcens iratus». Biskopen skall som Sven Norbagge vara en skräck för våldsverkare, vedergälla dem som vill det goda, en landets fader, klerus' prydnad och folkets frälsning, lysande i fromhet och med vilja att föra allt till fullkomning — »terror maleficiencium, remuneracio beniuolencium, pater patriae, decus cleri et salus populi, egregius pietate et qui omnia uellet ad perfectum ducere»<sup>1</sup>.

<sup>1</sup> Bilden av Vilhelm är gjord i anknytning till ett ofta citerat ställe i Virgilius *Aeneid*, 6. boken (853):

Parcere subiectis et debellare superbos;

den betonar liksom *Liber daticus* betydelsen av Pseudo-Cypriani »virtus» för härskaren. Teckningen av Sven Norbagge, till vilken drag hämtats ur Orosius VII, 13 och 14 (pater patriae), Virgilius 6, 769 (pietate . . . egregius) och 3. Konungaboken 7, 1 (Domum autem suam . . . Salomon . . . ad perfectum usque perduxit), är närmast med lätta omskrivningar den karaktäristik

Man har här, i dessa teckningar, målsmannen efter författarens sinne för »sacerdotiet». Biskopen skall styrka och belöna de goda och orubbligt, utan hänsyn, i straffande vrede gå fram mot gudsstatens motståndare. Han har, som det på annat ställe utvecklas om Sven Norbagge, att varna och råda inte endast den enskilde, utan »de många». Det världsliga samhället, »regnum», har ytterst att underordna sig hans ledning. Han har att vara en »landets fader». Det ideala är, då han, som det säges om Ansgarius, förvandlar lejonets grymhet i lammets mildhet, och då han som Peter av Roskilde för an i klerkernas rättvisa kamp mot bondehövdingarna, besegrar de orättfärdige och vidgar kyrkans makt. I detta sammanhang är krig biskopens plikt. Men kriget för dess egen och erövringens skull är som vikingarnas tåg i Roskildekrönikans framställning endast rov, plundring, ländernas plåga; den som leder en ny Sven Tjugeskägg i England, tyrannen i rövarekulan.

I raden av mer eller mindre konventionella dygder, visdom, vältalighet, lärdom, vilka pryder biskopen, möter en dygd, som för Roskildemannen står över alla andra: fastheten i karaktären, »constantia». Denna dygd är själva den grundval, på vilken de andra vilar. Liksom Magnus Nielsen »constancie amator», denna dygds älskare, är Peter av Roskilde detta i superlativ grad, »constantissimus». Be-teckningen får sin fulla relief i belysning av sin motsats. Inte blott Erik Lam är på alla sina vägar obeständig, »inconstans», även ärkebiskop Asker, vilken tecknas som skarp och hätsk, är »nullius constancie», utan varje fasthet i karaktären, ty i rikets svåra betryck gjorde han sig inte till en mur kring Israels hus, utan vajade som ett rö av och an för vinden. Då biskop Adelbjörn kallas »infidelis», trolös, då Roskildemannen rasar mot borgarna i Slesvig därför att de handlat trolöst, »infideliter», är det i grunden samma karaktärslyte det gäller. Dessa borgare hade mottagit kung Niels efter slaget vid Hammar och gett honom sin tro och loven,

mäster Adam II, 67, ger av ärkebiskop Alebrand i Bremen. Det senare framhålllet av Johs. Steenstrup i Hist. Tidsskrift VI: 4, 690.

men brakte honom inte desto mindre om livet. Deras herre och biskop var Adelbjörn.

Det vore ofullständigt att i idealbilden av biskopen, sådan den ter sig för Roskildemannen, inte framhålla ännu ett par drag. Först kyrkobyggaren och klostergrundläggaren. Men därefter det drag som framlyser i fortsättningen på biskop Sven Norbagges karaktäristik: »inte nöjd med det husliga lugnet i det aktiva livet med Martha, utan strävande att också få lott och del i det kontemplativa tänkandet med Maria, valde han att gå på pilgrimsfärd» — »non contentus domestic quiete actiue uite cum Martha, sed eciam contemplatiue speculationis particeps fieri uolens cum Maria . . . peregrinationem elegit». Om biskop Peter heter det: »han brukade säga, att han ville söka också vad Gud tillhör, kunde han endast få någon ro och frid att dväljas med Maria och med Jakob» — »dicebat se et que dei erant uelle querere, si aliqua tranquillitate pacis cum Maria et cum Jacobo posset permanere».

Den bild av en biskop, som avtecknar sig i Roskildekrönikans karaktäristiker, ger en klar helhetsbild av idealbiskopen. Denna bild är framgången ur samtidens åskådning. Men den är därför inte utan vidare den vedertagna. Väsentliga drag är skjutna åt sidan. Man söker förgäves några av de dygder, vid vilka samtiden brukade lägga mest vikt: ödmjukhet och lydnad, resignationen under guds skickelse, kyskheten, kärleken och barmhärtigheten<sup>1</sup>. De dygder som betonas är helt andra, bland dem såsom den grundläggande en dygd, som annars aldrig skjutes i förgrunden: fasthet i karaktären. Straffande och belönande, oböjlig i sin gärning höjer sig härskaregestalten ur framställningen. I denna gärning dras stat och samhälle in. Biskopen har att helt gå upp i densamma, hur stor också hans längtan kan vara över

<sup>1</sup> Se exempelvis S:ti Brunonis Expositio in epistolas Pauli II: 3 (Migne, Patrol. lat. 153: 439); S:ti Bernardi Clarevall. Tractatus de moribus et officio episc. (Migne, Patrol. lat. 182: 809); för Gregorius VII Augustin Fliche, La réforme Grégorienne, II, 96.

till den andra stranden, ur livet med Martha till livet med Maria.

Den författarefysionomi som här framträder är, då den ställes sida om sida med bilden av ärkebiskop Eskil, ägnad att ytterligare fastslå Roskildekrönikans ursprung.

Det är mera än osäkert, om teckningen av Vilhelm av Roskilde och Sven Norbagge äger reallt underlag. Säkert är, att denna teckning utan vidare låter sig överföra på Eskil: han gick i allt, nästan gammaltestamentlig i sin storhet, fram genom livet såsom en av dessa sina företrädare i Roskilde. Fastheten i karaktären är ett grundläggande drag hos Eskil. Den dominerade hans livsföring och den lyste i ett större sammanhang skarpast fram i hans konsekvent förda, aldrig uppgivna kamp för kyrkans frihet. Att gå på ackord med denna världens mäktige, kejsaren och hans påvar, kungarna, hövdingarna, ett förvärldsligt episkopat har mången gång kunnat locka. Eskil bestod provet. Det har redan visats, hur utvecklingen gestaltade sig i Erik Emunes tid. Det brev Eskil 1157 skrev ur sin fångenskap i Burgund, illustrerar under ett nytt skede förhållandet. Ärkebiskopen låg slagen i bojor, väntande döden. Han förbjuder i detta brev kungarna och hövdingarna i sitt hemland, klerus och lekmän att fria honom med lösepenningar. Det är hans ära, hans livs triumf att oskyldig räknas bland de orättfärdige. En lösepenning gör kyrkans frihet om intet<sup>1</sup>. Saxos teckning av Eskil ansikte mot ansikte med Absalon några år senare, ett av de avgörande ögonblicken i denna tids Danmarks historia, är ett nytt intyg i samma riktning. Mäklade, politiserande, vägande för och emot, står Absalon inför sin ärkebiskop. Det gäller kyrkans enhet, »catholica pax», Alexander III eller Fredrik Barbarossa. Inga Absalons ord om lyckans vingliga vindkast eller Valdemars makt får Eskil att vika. Överheten har att lyda kyrkans bud genom honom — »potius præesse regibus quam obsequi solito»<sup>2</sup>. Ännu ett intyg: den långa

<sup>1</sup> Magnus Matthiæ, Series episcoporum Lundensium, 78.

<sup>2</sup> Saxo, 769.

landsflykt som nu följde. Men lika karakteristiska som fastheten i karaktären är de återstående dragen i Roskildemännens biskopsbild. Om Eskil som kyrkobyggare vittnar Lunds domkyrka och det 12. århundradets skånska stenkyrkor. Som klostergrundare saknar han varje jämnbörding i Norden, och hans verksamhet i detta avseende sträckte sig även till Nordtyskland. Men ur det brusande livet med Martha stod hans längtan till det stilla kontemplativa livet med Maria. Han gick på pilgrimsfärd till Jerusalem; han hamnade till sist, en fattig man, bland de andra fattige i en bönkammare i Clairvaux.

Då Eskil den 1 september 1145 vigte domen i Lund, uppsatte kanikerna där en notitia, som till kommande tider skulle bära bud om dagens högtidlighet och de digniteter, prebenden och gåvor ärkebiskopen givit. De prisade Eskil som Roskildemannen kort förut prisat Magnus Nielsen såsom »hilaris dator», en glad givare, och de parafraserade i inledningsorden karaktärsteken i Roskildekrönikan av Sven Norbagge — »pater patrie» blev till »ecclesie pater»; »egregius pietate et qui omnia vellet ad perfectum ducere» till »quidquid egregie uirtutis suus ceperit antecessor ad egregiam sathagebat perducere conseruationem». De framhävde hans fromhet, »innata viro pietas»<sup>1</sup>. Tre och ett halvt årtionde senare mötte en munk dagligen Eskil på hans vandringar inom klostermurarna i Clairvaux. Saxo tecknade senare en karikatyr av den store ärkebiskopen. Munken skrev vad han hörde Eskil berätta för sig. På ett ställe sammanfattar han hans gärning i orden: han satte med makt och myndighet sin häl på de högmodiges och de uppsattes halsar . . . Skräck betog syndarna i Dacien — »superborum et sublimium colla potenti auctoritate calcabat . . . perterriti sunt in Dacia peccatores»<sup>2</sup>. Det är så nära som möjligt några av de andra orden om biskoparna i Roskildekrönikan.

Bevis- och indiciekedjan sluter sig. Man kan disku-

<sup>1</sup> Dipl. Suecanum I, 50,

<sup>2</sup> Herburtus, De sancto Eskilo Lundensi metropolitano. Mscr.

tera, vem som är pennföraren i Roskildekrönikan. Fysionomien, som avtecknar sig bakom orden, är Eskils. Krönikan är hans testamente som biskop i Roskilde, Liber daticus upptakten till hans ärkebiskopsgärning.

#### IV.

Med de vunna resultaten vidgar sig utsikten. Det är i Liber daticus inte längre fråga om endast några enstaka notiser, som ändrats eller strukits, några messor och årsbegängelser, som avlysts. I Roskildekrönikan talar inte längre en ringa och ensam klerk med en snäv och begränsad horisont. Allt lyfter sig till ett allmännare plan. Fråga är om en genomförd livs- och historieuppfattning. Uppfattningen är den uppfattning, som hystes av tidens ledande personlighet i Danmark, den främste mannen i Norden, ärkebiskop Eskil.

Paludan-Müller har i Danmarks historia under det 12. århundradet sett en kamp om makten mellan två släkter, Sven Trundsens släkt och Skjalm Hvides släkt<sup>1</sup>. Det är en problemställning som inte räcker. Kampen var där, en »non mediocris lis». Men kampen stod inte mellan olika släkter, utan mellan olika, stora och ledande idéer i stat och kyrka. På ena sidan ärkebiskop Eskil, på den andra, fränsett kungarna, en lång räckta: ärkebiskop Asker, även han av Sven Trundsens släkt, Riko av Roskilde, Elias av Ribe, Absalon. Denna kamps skiften kan här inte följas. Men kampen för kyrkans frihet blev under dem såsom aldrig förr en kamp mellan »sacerdotium och regnum», kyrka och stat i deras ställning till varandra. I denna kamp stod Eskil som muren kring Israels hus, tänkande universalt, med kyrkans idé som den enda och förande, helt på augustinsk-gregoriansk grund. Under de andra sviktade denna grund. De hade ett annat och trängre fädernesland: Danmark. Det var män, som gick på ackord med kungamakten. I historien hyllade de sig till den linje, som förde direkt bakåt från Valdemar I, desse orättfärdiga härskare, som Erik Emune, Erik Ejegod, Knut

<sup>1</sup> Ny kirkehistoriske Samlinger III, 425.

den helige var för Eskil. I livet var de med om att fångsla och fördriva ärkebiskopen; de belägrade hans fasta hus och lät kungen plundra S:t Laurentii gods; de följde Valdemar 1162 på hans färd till S:t Jean de Lósne, förödmjukade sig och sitt land inför Fredrik Barbarossa och trotsade S:t Petri primat i striderna kring Alexander III. Saxo låter vid ett tillfälle i Absalons bevekelsegrunder ingå personlig hängivenhet för härskaren och rädsla för hans makt. Men vilka bevekelsegrunderna än var, för Eskil gällde det mot sådana män och idéer en kamp på liv och död. »Denne man är van att dricka kungarnas blod», låter Saxo Valdemar säga; »nu törstar han också efter mitt». Ord lika expressiva som de är sanna. Men ord som alltid missförståtts och som aldrig skall förstås, om de inte ses i belysning av det ledande, universalt inriktade patos som var Eskils.

Roskildekrönikan och Liber daticus ger Eskils uppfattning av Danmarks historia. De ger samtidigt hans program vid ingången till hans livs stora gärning. Programmet förblev oförändrat. Det kom tider, då det kunde synas mer eller mindre genomfört. Men motståndarna var många. Deras makt var stor. Och kring programmets genomförande tätnade, ju längre det led, skuggorna. Det avgörande momentet, lycko-omkastningen i dramat, kom den dag, alltid minnesvärd, då Eskil inför högaltaret i S:t Laurentius i Lund 1177 nedlade sin ärkebiskopsvärdighet. Mannen, som efterträdde honom, var ur det andra lägret, Nordens Reinhold von Dassel, Absalon.

Det ligger i sakens natur, att den syn på det förflutna, som den segrande riktningen anlade, måste bli en helt annan än den föregående tidens. Roskildekrönikan och Liber daticus hade omvälvtt uppfattningen i helgonlitteraturen, samma kyrkliga litteratur, åt vars åskådning även Memoriale fratrum gett uttryck. Nu kunde, åtminstone delvis, denna helgonlitteratur, förstärkt med legenden om Knut Lavard, igen begagnas för framställningen. Det vita gjordes omigen svart, det svarta gjordes vitt. Men under sådana omständigheter blev den historiska framställningen en enda polemik mot Roskildekrönikan.

Man märker polemiken redan hos Sven Ågesen. Än tydligare och konsekventare hos Saxo. När denne, i halvt sedelärande berättelser, kontraposterade dygder och laster och personifierade dem i kungarnas och de ledande människors gestalter, gjorde han det med Roskildekrönikan framför sig på bordet. Han skrev i medveten motsats till denna. Han omformade radikalt dess hela uppfattning. En uppfattning som kostade vad det ville, måste tillintetgöras<sup>1</sup>.

Portalfigur i Saxos bildgalleri är stamfadern Sven Estridsen. Roskildekrönikan och Liber daticus hade berövat denne glansen såsom kyrkans beskyddare och främjare. Saxo återgav honom denna. »Full av nitälskan», heter det på ett ställe, »grundade han kyrkor och sörjde för deras utsmyckning; han förde sitt folk, tidigare ett vankunnigt folk, till den rätta trons bruk». Inte ens Liber daticus hade emellertid strukit Sven Estridsen. Och det är också egentligen först med sönerna, som den verkliga omformningen begynner.

Redan i teckningen av den äldste av dem Harald Hein framträder detta. För Roskildemannen var Harald den ypperste av män, den rättfärdigaste av styresmän, genom sina lagar om skogarna folkets värn mot de store i samhället. Av Saxo tecknas han nu, inte utan anknytning till det redan av Sven Ågesen utnyttjade tillnamnet Hein, »mjuk slipsten», som en slö odåga, sedan ungdomen försjunken i orkeslöshet, stiftande lag, men lag lika skadlig för tron som främjande de stores vinningslystnad och självsvåld. För Saxo med hans moderna orientering var intet förhätligare än den urgamla rätttegångsordningen med dess edsbevis. Skogarna uttogs nu utan vidare ur Haralds lagstiftning. Edsbeviset, som tidigare skall ha varit förbjudet, insattes i stället. Och rättstillståndet under Harald gavs stämpeln av fullständig upplösning: »inför brottet lät Harald lagen sova; han gjorde landet lika fattigt på rätt som han lovat göra det rikt». Till sist omformades kungen också till en fromlande härskare. »Det är konungs

<sup>1</sup> Citat har för det följande inte ansetts nödiga. Den grundläggande, här nedan vidare utbyggda framställningen är given av Curt Weibull i hans Saxo.

plikt», docerar Saxo, »att lägga sig vinn om tron. Men det är esomoftast ett högre värv att intaga domarens säte än platsen vid altarets fot».

Motbilden till denne totalt omstöpte Harald ges i Knut den helige. Saxo ställer här Roskildemannen i klass med kungens belackare och vedersakare. Järtecknen vid hans grav förnekar de inte, men de menar, att hans helighet vunnits inte genom hans förtjänster i livet, utan genom hans botgöring i dödsstunden. Uppfattningen, som Saxo inte förnekar var den allmänna, utdömes. Knut den helige var i livet trons hängivne dyrkare och värn, kyrkans osvicklige gynnare; han återgav genom stränga edikt den förslappade rätten dess plats i samhället; han var den dådriske härskaren. Och i detta sammanhang skymtar nu ett helt annat härskareideal än Roskildemannens. Saxo låter bragden leka för Knuts håg. Han låter honom besinna, hur hans fäder i krigisk ära och makt aldrig vidgat rikets gränser som under Englandstågen och hur erövringen av denna ö gett större glans än andra erövringar. »En lumpen och vansläktad själ ger avkall på att efterlikna fädernas bragder», säger Saxo. »Men hellre riket förlustig än sitta trångbodd och föra spiran över ett snävt begränsat litet land». Den kyrkliga, augustinskt färgade uppfattningens tvångströja är här sprängd; kriget för ärans och maktens skuld proklamerat.

När i det följande polemiken mot Roskildekrönikan går vidare och historien omskapas, sker det under ett skarpt, detaljerat utmålande av hungern och armodet i det förtappade rike, som Knuts mord konstituerade, och av överflödet och väl-mågan under de välsignade år, som följde på brottets sonande. Roskildekrönikan hade fritagit Oluf Hunger från skulden för hungersnöden. För Saxo står kungen, på vilken folkets skuld avlastas, såsom själva upphovet till denna, »auctor famis». Målsman för den nya tid, som omsider bräckte, blir Erik Ejegod. Erik är lika harmonisk till kropp som själ, sitt lands värn mot utländsk fiende, grundaren av det nordiska ärkebiskopsdömet, till sist en pilgrimsfarare, som i döden omstrålas av ett halvt legendariskt skimmer. Saxos polemik



mot Roskildekrönikan framlyser direkt och skarpast, då han tecknar Erik som stormännens skräck, älskad av de små i samhället, upprätthållaren av lag och rätt, med gren och galge som den våg, på vilken han vägde de orättfärdiges förbrytelser. Här är ingenting över av Roskildekrönikans tyrann, utfärdaren av »de många fördervliga och orättfärdiga lagarna».

I den följande tidens historia intager Knut Lavard, Valdemar I:s fader, förgrundsplatsen hos Saxo. Han framställes liksom sin motståndare Magnus Nielsen såsom vidgare av rikets gränser. Men medan Knut i Slesvig och sitt vendiska välde får dragen av en fridsfurste, en »rex pacificus», öppen och ärlig i sitt framträdande livet igenom, oegennyttigt och trofast kämpande för kung och rike, förvandlas Magnus till en man full av misstanke och avund, en menedare och ränksmidare, som för att trygga det egna kungadömet efter faderns död under hycklad vänskap lockar motståndaren i fördärvet. Den ene är negationen av den andre. Och medan till sist helgonglorian viras kring Knut, fullbordas bilden av Magnus: i Roskildekrönikan och Liber daticus halvt en Kristusbild, här en bild med drag hämtade från Judas Iskariot, mildrade endast med ett och annat penseldrag som förkunnar, att de gåvor naturen gav honom var lyckligare än de ödet gav. Omformningen, gjord med ledning av Knut Lavards legend, är kapital. Men lika kapital omformningen av hertigens hämnare Erik Emune. Redan Sven Ågesen hade begynt rehabiliteringen. Saxo bortskrapar nu från honom all våldsfärd och grymhet; bilden strålar hos honom i all förgyllningen av en »rex iustus», insatt i samma räcka som bilderna av Knut den helige och Erik Ejegod.

Justeringen av Roskildekrönikan går emellertid också ut över andra än männen av härskareätten. Den gäller både ärkebiskop Asker, borgarna i Slesvig, som med sin trolöse biskop i spetsen svikit kung Niels, och Riko, som usurperat biskopsstolen i Roskilde. Allt förvandlas i sin motsats. Den skarpe, hätske, som ett rö vajande Asker blir till mannen inte blott av hög börd, utan med lysande livsföring och som,

då han rör sig bland folket, åtnjuter det anseende, att även en rasande folkhop viker. Kung Niels har hos Saxo varken mottagit lejd eller gisslan; på egen risk går han in genom den öppnade stadporten i Slesvig. Milda och fredliga till sinnet går klerkerna honom till mötes i högtidlig procession. Men borgarna samlar sig, trotsiga och hotfulla, i gator och gränder; de ger till sist utan att ha bundit sig genom trohetslöfte, kungen banesår. För att få bort usurpatorsdraget från Riko, drar sig Saxo inte för att lika radikalt som här omlägga händelsesammanhanget. Han låter skåningarna välja inte Riko, utan Eskil, och det motiveras med att man i Skåne skall ha erinrat sig farbrodern Askers förtjänster och inte velat låta ärkebiskopsstolen gå ur slakten. Erik Emune uppsätter då Riko, sin högra hand i striderna efter Knut Lavards dråp, som motkandidat. Erik Lam låter honom falla. Men därmed blir biskopsstolen i Roskilde ledig. Riko bestiger denna, inte mot klerkernas och lekmännens protester, »clericis et laicis reclamantibus», utan med stöd just av samma klerkers röster, »mediantibus cleri suffragiis». Usurpatorn är bliven den kanoniskt valde.

Det är en grundfalsk uppfattning, då man förmenar, att sanningen var ledstjärna för medeltidsmannen, då han skrev historia. Talet därom är schablon, och historieskrivarna nöjde sig med att sätta det i företalen. För Saxo var kravet på sanning aldrig avgörande. Hos honom behärskar tendensen allt. Det har gällt att bryta den åskådning, som låg kodifierad i Roskildekrönikan, den uppfattning som var ärkebiskop Eskils. Och det har lyckats. Det lyckades till den grad, att eftervärlden hos den borne publicist som Saxo är varken upptäckte panegyrikern eller pamflettisten. Saxos ord blev för århundraden sista ordet.

Men Absalonstiden lät inte endast Saxo sörja för att allt omvärderades på det rätta sättet. Ommöbleringen i historien fortsatte även annorstädes. Liber daticus togs nu också fram och synades i uppgifterna.

Tomrummet under den 10 juli fylldes först. Det fylldes med utgångspunkt från helgonlegenderna om Knut den he-



lige, och kungen tecknades som den, vilken omvände alla han mäktade till att beflita sig om tro och rättfärdighet — »ad cultum religionis et iusticie» — och därför omsider fick martyrens död. Samtidigt insattes Erik Ejegod. Han erinrades såsom en vis och tapper man och hans förtjänster om kyrkan i Lund upphöjdes. Något senare inskrevs Knut Lavards namn under den 6 januari. »Pro fiducia fidelitatis et innocencie sue laudabiliter occubuit».

Spåren av vad som skett i ärkebiskop Eskils tid var därmed utslätade. Ingen anade längre vad som varit.

---

Den historiska litteraturen från det 12. århundradets Danmark är som all annan historisk litteratur hitintills i första hand använd för att fastställa yttre händelser. Men dessa yttre händelser är i historien aldrig nog. De är aldrig det väsentliga. Danmarks historia i det 12. århundradet är knuten till två män: Eskil och Absalon. De är bärarna av de ledande, inbördes kämpande idéer, som behärskar århundradet. Den ena idéströmmen förnimmes i Roskildekrönikan och Liber daticus. Den andra når oss hos Saxo. Begge strömmarna låter leda sig upp ur dunklet i öppna och klara fåror.

*Lauritz Weibull.*

---